

ПЕРЕДМОВА

Перші ознаки наближення війни в Європі я помітив, коли в липні 1914 року плів із Буенос-Айреса до берегів Франції на німецькому пароплаві «Король Фрідріх Август». Тому самому пароплаві, що фігурує в першому розділі цього твору. Мені не хотілося якимось чином змінювати його назву. Німецькі персонажі, які з'являються на початку роману, – так само точні копії своїх реальних прототипів.

Я на власні вуха чув, як вони із запалом розводилися про превентивну війну і з келихом шампанського в руці радісно вітали чимраз більшу ймовірність того, що Німеччина її оголосить, і бай-дуже, який буде привід. І це діялося посеред океану, далеко від великих людських спільнот, коли єдиним зв'язком із рештою світу були уривчасті й плутані вісті, що їх вдавалося вихопити бездротовому телеграфові з радіопростору, розбурханого тривожними повідомленнями, які сновигали по всіх країнах!.. Тим-то я завжди обурююсь або зневажливо посміхаюся, коли чую, як хтось каже, буцімто Німеччина не хотіла війни, буцімто німці не прагнули розпочати її якомога швидше.

Описана в першому розділі подорож на борту останнього німецького лайнера, що пристав до берегів Франції, була взята з цього мого досвіду.

Кілька тижнів по тому, на початку вересня 1914 року, коли розгорталася битва на Марні, а французький уряд, остерігаючись найгіршого, змушений був перебратися до Бордо, я жив у збезлюднілому Парижі, і незвична для нього атмосфера навіяла мені решту цього твору. Коли я прогулювався проспектами, які

ведуть до Триумфальної арки і які тими днями видавалися мертвими й пустельними, різко контрастуючи з блиском і пишнотою мирних часів, у моїй уяві постав образ чотирьох вершників, цих історичних бичів людства, що багато віків поспіль знову й знову порушують плин нашого існування.

Після рятівної перемоги на Марні, коли уряд уже повернувся до Парижа, мені якось випала нагода поспілкуватися з месьє Пуанкаре, президентом Франції на той час.

Література йому була більше до вподоби, ніж політика.

– Я – адвокат письменників, – казав він з такою гордістю, мовби цей титул був для нього цінніший над усі. – Я захищав їх у всіх позовах із Гонкурівською академією.

Президент забажав подякувати за мої щирі дописи на підтримку Франції в перші й найважчі моменти війни, коли майбутнє було темне та непевне і вистачило би пальців на одній руці, щоб перелічити тих іноземців, які прямо й рішуче підтримували Союзників.

– Я хочу, щоб ви побували на фронті, – сказав він мені, – але не для того, щоб потім написати статтю до газети. Це багато хто може зробити. Поїдьте туди не як кореспондент, а як письменник. Поспостерігайте, і хтозна – може, з цієї подорожі народиться книжка, яка прислужиться нашій справі.

Завдяки президенту я зміг побачити всю ту велетенську сцену, на якій відбувалася битва на Марні, коли сліди цього грандіозного збройного зіткнення були ще свіжими. За його порадою я оселився в невеличкому селі неподалік Реймса, де розташовувався штаб генерала Франше д'Еспере, командувача П'ятої армії.

Згодом, в останній рік війни, Франше д'Еспере командував Східною армією, переміг болгар, після чого ті змушені були прохати перемир'я, і пришвидшив таким чином кінець усїєї війни. Нині він – маршал Французької Республіки.

Цей роман я написав у Парижі, коли німці були за якихось кількадесят кілометрів від столиці, й досить було взяти таксі на площі Опері, щоб менш ніж за годину опинитися зовсім близько від їхніх окопів і почути крізь стіну землі їхні розмови – коли стихає торохтіння рушниць та кулеметів і над полями смерті залягає тиша.

Брак транспортних засобів у Парижі та безгрошів'я, яке багато кого спіткало через війну, змусили мене покинути вишукану хатинку з садком неподалік Булонського лісу й перебраться до простого кварталу в середмісті, у багатоквартирний будинок, стіни й перегородки якого пропускали звук так, ніби були з картону.

Війна здружила і згуртувала нас, мешканців міста. Наше життя скидалося чимось на життя в мандрівному таборі. Діти бавилися на вулиці так, наче це відбувалося в якомусь провінційному містечку: будь-який галас, будь-які незручності не викликали жодних нарікань, як то траплялось у мирні часи. Які могли бути нарікання, коли єдине, що важило, – це знати, наступає ворог чи відступає?! А як западала ніч, ми всі тривожно позирали на небо, чорноту якого розтинали світляні пасма прожекторів, і гадали: будемо ми сьогодні спати спокійно чи прилетять повітряні ескадрильї зі своїми бомбами й порушать наш сон...

На різних поверхах мого будинку були чотири піаніно, і всі чотири звучали з раннього ранку до пізнього вечора. Одноманітною і не надто вмілою грою мої сусідки прагнули розвіяти свою нудьгу чи тривогу, думаючи про чоловіків, батьків або наречених, що були на фронті. Крім цього, прикросців завдавало вугілля, яке було суцільним шлаком і зовсім не гріло, воєнний хліб, шкідливий для шлунка, погана якість харчів та всі інші тяготи безрадісного, дріб'язкового й безславного життя за спиною у війська, що б'ється з ворогом.

Я ніколи не працював у гірших умовах. Від холоду шкіра на моїх руках і на обличчі порепалася; щоб менше страждати від лютої зими, я натягував військові шкарпетки і взував військові черевики.

Ось так я написав «Чотирьох вершників Апокаліпсиса».

Авжеж, сьогодні я не зміг би закінчити роман у такій тісній комірчині, із трьома піаніно над головою і ще одним під ногами, сидячи біля вікна, яке виходить на вулицю, де тхне, бо комунальні служби через брак людей працюють сяк-так, і де, бавлячись, галасують діти, що ростуть без батьків, адже ті лише вряди-годи дістають дозвіл навідатися з фронту додому. Крім того, вулицею без утаву проносилися пісні якихось народних співаків та всілякий гамір. Ставлення до цього було навдивовижу терпляче.

На нас впливала героїчна атмосфера війни, і протягом чотирьох років ми всі жили в таких умовах, що, згадуючи їх тепер, неабияк дивуємось.

Роман, вигаданий і написаний у квартирі на Рю-Реннекін, вийшов у світ після мого повернення на батьківщину, був перекладений на мови всіх цивілізованих країн і в деяких із них – найвпливовіших і наймогутніших – здобув успіх, якого я ніколи не очікував.

*Вісенте Бласко Ібаньєс,
1923 рік*

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ І

У парку Спокутної каплиці¹

Вони мали зустрітися в невеличкому парку Спокутної каплиці о п'ятій пополудні, але Хуліо Денуає прийшов на пів години раніше, гнаний нетерплячістю закоханого, якому здається, ніби, з'явившись завчасно, він наблизить мить зустрічі. Заходячи через хвіртку з боку бульвару Османа, він раптом усвідомив, що липень у Парижі – це літній місяць. Пори року сплутались у нього в голові, і Хуліо потрібен був час, щоби призвичаїтися до їхнього тутешнього перебігу.

Минуло п'ять місяців від їхньої останньої зустрічі в цьому скверіку, що давав безпритульним парам прихисток у вогкому й тінистому затишку поруч із бульваром, де панував невпинний рух, і великою залізничною станцією. Вони зустрічалися щоразу о п'ятій, і Хуліо звик бачити кохану у світлі щойно запалених ліхтарів, закутану в хутро. Вона тримала муфту біля обличчя, як маску, а солодкий голос, вітаючи його, вихоплювався хмаринкою легкої білої пари – її замерзлим на холоді диханням. Після кількох

¹ Спокутна каплиця (фр. *Chapelle expiatoire*) – каплиця на вшанування пам'яті страчених короля Людовіка XVI та Марії-Антуанетти. Її звели в часи Реставрації Бурбонів на місці колишнього кладовища Мадлен, де після страти були поховані тіла королівської пари. За наших днів парк, про який ідеться в цьому розділі, має назву «Сквер Людовіка XVI» (тут і далі – прим. перекладача).

нерішучих підготовчих побачень вони зрештою таки покинули парк. Їхня любов набула величчя й значущості доконаного факту й прихистилася з п'ятої до сьомої на четвертому поверсі в будинку на Рю-де-ла-Помп, де Хуліо мав свою художню студію. Щільно запнуті фіранки на великих шибках, полум'я в каміні, миготливі багряні відблиски якого були єдиним джерелом світла в кімнаті, монотонний спів самовара, що закипав поруч із чайними чашками, – усі ці атрибути усамітненого життя, відмежованого від усього заради егоїстичної насолоди, завадили їм помітити, що вечори ставали дедалі довшими, що сонце дедалі частіше визирало з глибоких перламутрових розколин у хмарах і що весна, бліда й несмілива, починала показувати зелені пальці-бруньки, які наостанок ще покусувала зима – чорний ведр, що начебто вже йшов геть, а тоді раптом повертався назад.

Потім Хуліо вирушив до Буенос-Айреса і в другій півкулі застав останню усмішку осені та перші холодні вітри з пампасів. Він уже гадав, що зима, яка супроводжувала його в переїздах з одного краю земної кулі на інший, – це вічна пора року для нього, аж тут несподівано зустрівся з літом у цьому невеличкому громадському парку.

Зграйки дїтлахів із криками бігали короткими доріжками довкола спокутного меморіалу. Перше, що побачив Хуліо, коли зайшов до скверу, – це обруч, який прикотився до його ніг після поштовху дитячою рукою. Потім він спіткнувся об м'яч. Довкола каштанів громадилася звична для спекотної днини публіка, що шукала синюватого затінку, подірявленого сонячними променями. Це були служниці з сусідніх будинків, що займалися рукоділлям або балакали поміж собою, байдужим оком стежачи за буйними пустощами довірених їм дітей, а також статечні містяни, що прийшли до парку, тішачи себе марними сподіваннями почитати газету в спокої на природі. Вільних місць на лавках не було. Кілька жінок сиділи на складаних табуретах з брезентовим сидінням і мали той самовпевнений вигляд, що його зазвичай надає право власності. Платні залізні стільці правили за місця відпочинку для навантажених торбами мешканок передмістя, які чекали на родичів, щоб разом сісти на потяг на вокзалі Сен-Лазар... Хуліо

у своєму повідомленні пневмопоштою запропонував зустрітись в цьому місці, гадаючи, що тут так само мало відвідувачів, як колись. Вона – також не розваживши як слід – у відповіді вказала їхню звичну, п'яту, годину, маючи на думці зайти на кілька хвилин до котрогось із поближких універмагів (буцімто на закупи), а тоді вислизнути до безлюдного парку без остраху перестріти когось зі своїх численних знайомих...

Відчуваючи, як під ногами порипує пісок, Денуає насолоджувався вже майже забутою розкішшю – рухатися необмеженим простором. Протягом останніх трьох тижнів він ступав лише по дошках, простуючи овалом корабельної палуби відточеними до автоматизму кроками муштрованого коня. Звичкі до хиткої поверхні, його стопи на твердому ґрунті ще зберігали відчуття якоїсь еластичної рухливості. Хуліо походжав алейкою туди-сюди, однак люди, що сиділи вздовж неї, не звертали на нього жодної уваги. Здавалося, усіх – і чоловіків, і жінок – охопило єдине спільне занепокоєння. Групки збуджених людей голосно обмінювалися між собою враженнями. До тих, хто мав газету, підходили, запитально всміхаючись, їхні сусіди. Раптом зникли підозріливість і недовіра, що спонукують мешканців великих міст ігнорувати усіх довкола й міряти одне одного ворожими поглядами.

«Вони говорять про війну, – подумав Денуає. – Увесь Париж нині тільки й гомонить, що про війну».

Цю тривогу, завдяки якій між людьми з'явилися братерство й рівність, помітно було й поза межами парку. Бульваром пробігали рознощики газет, вигукуючи вечірні новини, але їхній стрімкий рух спиняли жадібні руки перехожих, що вихоплювали часописи одне поперед одного. Довкола кожного щасливця з газетою миттю збивалися люди, що розпитували про новини або, зазираючи читачеві через плече, намагалися розібрати великі літери гучних заголовків угорі шпальти. З іншого боку скверу, на Рю-де-Матурен, під навісом таверни гурток робітників слухав пояснення свого товариша, який, розмахуючи газетою, супроводжував слова ораторськими жестами. Вуличний рух у місті був той самий, що й іншими днями, але Хуліо здалося, що машини проносяться швидше, що в повітрі висить якесь гарячкове збудження, а люди розмовляють і

всміхаються інакше. Кожен неначе знав кожного. Жінки в парку приязно дивилися на нього, немовби не раз бачили тут раніше. Він міг би підійти до них і почати розмову, нікого цим не здивувавши.

«Вони говорять про війну», – знову подумав він зі співчуттям вищого розуму, який знає прийдешнє і стоїть над хвилюванням простолюду.

Хуліо знав, що цього слід було чекати. Не минуло ще й доби відтоді, як учора о десятій вечора він ступив на тверду землю, і лад його мислення був як у того, хто прибув здалеку через океанічний безмір, з-за безкраїх обр'їв, а тепер дивується, зненацька зіштовхнувшись із турботами, що панують у великих людських спільнотах. Зійшовши з корабля, він провів дві години в булонській кав'ярні, споглядаючи, як пересічні містяни зі своїми родинами проводять вечір в одноманітному спокої позбавленого загроз життя. Згодом спеціальний потяг для пасажирів з Південної Америки завіз його до Парижа й висадив о четвертій ранку на перон Північного вокзалу просто в обійми Пепе Архенсоли, молодого іспанця, якого Хуліо часом називав «мій секретар», а часом – «мій зброєносець», бо ж напевне й не знав, які обов'язки виконує цей юнак при його особі. Насправді ж Архенсола був чимось середнім між другом і нахлібником – бідний приятель, діяльний і запобігливий, він пристав до молодика, що походив із заможної родини, але був у неладі з батьками, і супроводжував його під час усіх вивертів долі, підбираючи крихти у дні достатку й шукаючи способу зберегти звичний триб життя у дні скрути.

– Що там чувати про війну? – запитав іспанець, перш ніж поцікавитися результатом подорожі. – Ти прибув здалеку, маєш знати багато.

Опісля Денуає спав у своєму ліжку, що зберігало багато приємних споминів, а «секретар» тим часом ходив по студії та просторікував про Сербію, Росію і кайзера. Навіть цього хлопчину, який зазвичай не брав близько до серця нічого, що не стосувалося його вигоди, схоже, зачепив загальний неспокій!.. Коли Хуліо прокинувся, на нього чекало повідомлення від коханої, що призначало їхнє побачення на п'яту, а також містило кілька слів про страшну загрозу війни. Крізь ніжні вислови, здавалося, прозирала та тривога, що